

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Wzorzec tekstowy reportażu podróżniczego w aspekcie ewolucji gatunku mowy : próba syntezy

Author: Artur Rejter

Citation style: Rejter Artur. (2004). Wzorzec tekstowy reportażu podróżniczego w aspekcie ewolucji gatunku mowy : próba syntezy. W: E. Malinowska, D. Rott, A. Budzyńska-Daca (red.), "Wokół reportażu podróżniczego" (S. 7-17). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

ARTUR REJTER
Uniwersytet Śląski
Katowice

Wzorzec tekstowy reportażu podróżniczego w aspekcie ewolucji gatunku mowy – próba syntezy

Współczesną komunikację medialną charakteryzuje daleko posunięta polifoniczność form gatunkowych, co stanowi wykładnik kultury postmodernistycznej cechującej się wysokim stopniem relatywizmu. Owa polifoniczność, przejawiająca się w rozmyciu form genologicznych, ich nienormatywności, wzajemnym przenikaniu, kontaminacji; doprowadzająca do kompozycji kolażu, powoduje pewien chaos komunikacyjny, znajdujący odzwierciedlenie w niskiej świadomości wzorca tekstowego poszczególnych gatunków mowy¹. Stworzenie typologii form genologicznych stanowi jedno z naczelných zadań współczesnej stylistyki² zorientowanej na wymiar pragmatyczny wypowiedzi, opartej na założeniach, iż styl jest jakością komunikacyjną, będącą wypadkową zarówno elementów nacechowanych, jak i neutralnych, stanowiącą fenomen motywowany podmiotowo i kontekstowo, a nie tylko efekt wyboru względem systemu językowego³. Typologia genre'ów mowy powinna się jednak opierać na w miarę wszechstronnych analizach komunikatów językowych, nie może ograniczać się jedynie do obserwacji stanu współczesnego. Wiele uwag zawartych w pracach naukowych poświęconych zachowaniom komunikacyjnym wynika jednak z obserwacji danego gatunku tylko z uwzględnieniem metodologii synchronistycznych, co należy uznać za niewystarczające. Trzeba pamiętać, iż spojrzenie na ewolucję danego gatunku mowy zdecydowa-

---

¹ M. Bałowski: *Świadomość gatunkowa a wzorzec normatywny (na przykładzie gatunków prasowych)*. W: *Gatunki mowy i ich ewolucja*. T. 1: *Mowy piękno wielorakie*. Red. D. Ostaszewska. Katowice 2000.

² T. Dobrzyńska: *Tekst – w perspektywie stylistycznej*. W: *Tekst i jego odmiany. Zbiór studiów*. Red. T. Dobrzyńska. Warszawa 1996, s. 135.

³ E. Sławkowa: *Pragmatyka a stylistyka. Uwagi wstępne*. W: *Kategorie pragmatyczne w tekście literackim. Wstęp do stylistyki pragmatycznej*. Red. E. Sławkowa. Cieszyn 2000.

nie wzbogaca wnioski badawcze, a nierzadko pozwala uniknąć konkluzji o charakterze oczywistości.

Niniejszy artykuł stanowi próbę opisu wzorca tekstowego (gatunkowego) reportażu podróżniczego z uwzględnieniem aspektu ewolucji (ściślej: kształtowania się) gatunku mowy. Szczegółowe analizy, poparte bogatym materiałem ilustracyjnym, zawarte zostały w monografii poświęconej temu problemowi⁴. Obserwacje i wnioski tam pomieszczone stanowią punkt wyjścia do ujęcia syntetyzującego zaproponowanego w niniejszym opracowaniu. Pozostając w kręgu inspiracji dziełem Michaiła Bachtina, gatunek mowy rozumie się tutaj jako ustabilizowany wzorzec językowy (tekstowy), motywowany sytuacją komunikacyjną, wyznaczony przez jego poziom tematyczny, kompozycyjny i stylistyczny⁵. Obserwacja bytów językowych w aspekcie ich wymiaru genologicznego wymaga, w wypadku badań nad kształtowaniem się gatunków mowy jako efektu przetworzenia innych form wypowiedzi, przywołania koncepcji gatunków pierwotnych (zwanych też prymarnymi czy prostymi) i wtórnych (inaczej: sekundarnych, złożonych). Gatunek wtórny będzie tu rozumiany w sensie relacyjnym (jako efekt przetworzenia innej formy genologicznej), a nie genetycznym (jako forma pierwotna, właściwa komunikacji przedpiśmiennej, oralnej)⁶. Można tym sposobem określić repertuar gatunków pierwotnych wobec badanego gatunku wtórnego, a także poddać analizie płaszczyznę tekstu w różnych perspektywach: jego organizacji, wyznaczników stylowych, jak i funkcji komunikatu⁷.

Wzorzec tekstowy stanowi pewien schemat wyabstrahowany na podstawie wskazania (wyodrębnienia) określonych cech obligatoryjnych i fakultatywnych, pozwalających zaliczyć dany komunikat do tej a nie innej odmiany genologicznej, określić go jako reprezentanta gatunku mowy. Wyodrębnienie wzorca gatunkowego z uniwersum mowy możliwe jest dzięki uwzględnieniu podstawowych jego aspektów. Są to aspekty (poziomy): „(a) **strukturalny**”⁸, a więc model tekstu, typy modeli, segmentacja;

⁴ A. Rejter: *Kształtowanie się gatunku reportażu podróżniczego w perspektywie stylistycznej i pragmatycznej*. Katowice 2000.

⁵ M. Bachtin: *Estetyka twórczości słownej*. Tłum. D. Ulicka. Warszawa 1986.

⁶ O niekonsekwencji Bachtinowskiego pojmowania terminów: „gatunek pierwotny” i „gatunek wtórny” por.: T. Dobrzyńska: *Gatunki pierwotne i wtórne. (Czytając Bachtina)*. W: *Typy tekstów. Zbiór studiów*. Red. T. Dobrzyńska. Warszawa 1992.

⁷ Tradycji piśmiennictwa podróżniczego, jego wymiarowi genologicznemu w aspekcie historycznym, poświęcone są także prace literaturoznawcze, por. np.: Cz. Niedzielski: *O teoretycznoliterackich tradycjach prozy dokumentarnej. Podróż – powieść – reportaż*. Toruń 1966; D. Rott: *Staropolskie chorografie. Początki – rozwój – przemiany gatunku*. Katowice 1995; R. Krzywy: *Od hodoeporikonu do eposu peregrynackiego. Studium z historii form literackich*. Warszawa 2001.

⁸ Wyróżnienia w tekście – A.R.

(b) **pragmatyczny**: tło pragmatyczne i jego składniki, a zwłaszcza potencjał illokucyjny; (c) **stylistyczny**: wyróżniki stylistyczne związane z genezą użytych środków.⁹ Każdy tekst ponadto funkcjonuje w pewnych kontekstach, które pozwalają go zrozumieć, jak również prawidłowo opisać i zaliczyć do grupy reprezentantów danego gatunku mowy. Wyróżnia się: **kontekst sytuacyjny** to zawarte w tekście instancje nadawczo-odbiorcze; **kontekst kulturowy** stanowią typy konwencji i kodów komunikacyjnych, charakterystycznych dla danej kultury; **kontekst literacki** wyznacza przestrzeń intertekstualną analizowanego tekstu¹⁰.

Na podstawie obserwacji materiału tekstowego wyodrębniono trzy okresy kształtowania się reportażu podróżniczego jako wtórnego gatunku mowy:

okres I – XVI–XVIII wiek stanowi etap wstępny krystalizowania się współczesnego reportażu podróżniczego (w funkcji reportażowej występują m.in. dzienniki podróży, diariusze, listy prywatne pisane podczas odbywanej podróży itp.);

okres II – XIX wiek jest etapem przełomowym, kiedy pojawia się list z podróży jako odrębny gatunek mowy, pokrewny gatunkom z okresu I i związany z piśmiennictwem artystycznym, jak również pokrewny reportażowi podróżniczemu *sensu stricto*;

okres III – XX wiek jest ogniwem końcowym, kiedy to ostatecznie ukształtowała się postać gatunku wtórnego określanego mianem reportażu podróżniczego.

Obserwacja tekstów pochodzących z XVI–XX wieku, reprezentujących reportaż podróżniczy oraz odmiany prereportażowe, tworzące wspólnie tzw. **ciąg gatunkowy**, wyodrębniony na podstawie zasady podobieństwa rodzinnego¹¹, umożliwia wskazanie cech o różnej funkcji w odniesieniu do wzorca gatunkowego. Reportaż podróżniczy jest gatunkiem publicystycznym, cechuje go więc duży stopień dowolności stylistycznej i kompozycyjnej. Aspekt pragmatyczny stanowi również problem dosyć złożony, jako że można go rozpatrywać na dwóch poziomach. Uogólniając, należy stwierdzić, że gatunki o wysokim stopniu rozbudowania formalnego i złożonej funkcji w procesie komunikacji, implikujące różne rozwiązania formalne, trudno poddają się jednoznacznym i schematycznym kategoryzacji. Próbę syntetycznego ujęcia zagadnienia, obejmującego

⁹ M. Wojtak: *Pragmatyczne aspekty analiz stylistycznych tekstów użytkowych*. W: *Stylistyka a pragmatyka*. Red. B. Witosz. Katowice 2001, s. 39.

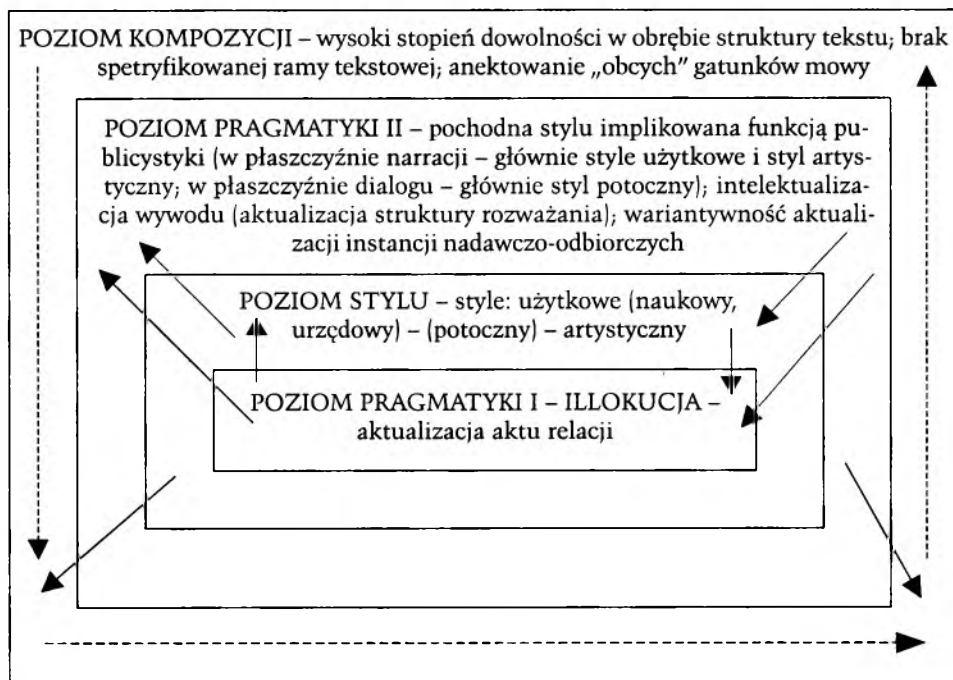
¹⁰ M. Indyk: *Spójność tekstów językowych*. W: *Teoretycznoliterackie tematy i problemy*. Red. J. Sławiński. Wrocław 1986, s. 187.

¹¹ L. Wittgenstein: *Dociekania filozoficzne*. Tłum. B. Wolniewicz. Warszawa 1972.

wyznaczniki wzorca tekstowego reportażu podróżniczego, przedstawia wykres 1:

Wykres 1

Poziomy wzorca gatunkowego

Wykres obrazuje poszczególne cechy przynależne do danego poziomu (aspektu) wzorca tekstowego oraz jednocześnie wskazuje miejsce danego poziomu w hierarchii wyznaczników gatunku mowy. Im bliżej środka wykresu, tym dany wykładnik jest „bardziej” obligatoryjny. Dalsza pozycja w strukturze polarnej wzorca oznacza, iż dany element plasuje się na peryferiach kategorii, jest zatem rozumiany jako fakultatywny. Jak widać, obszarów składających się na wzorec tekstowy jest kilka i zarówno obligatoryjność wyznaczników, jak również ich fakultatywność stanowią jakości stopniowalne. Można zatem – odwołując się do koncepcji kognitywistycznych języka – określić cechy obligatoryjne mianem prototypowych, fakultatywne zaś – stereotypowych¹².

Za najbardziej prototypowy należy uznać **poziom pragmatyki I** (aspekt pragmatyczny), czyli odsyłający bezpośrednio do płaszczyzny illo-

¹² A. Rejter: *Teoria stereotypu a problem kształtowania się gatunku mowy (na przykładzie reportażu podróżniczego)*. W: *Gatunki mowy i ich ewolucja*. T. 1...

kucyjnej aktu mowy – w wypadku reportażu podróżniczego jest to **akt relacji**; stanowi on bowiem cechę właściwą (powtarzającą się) wszystkim tekstom tworzącym ciąg gatunkowy reportażu podróżniczego. Schematycznie akt relacji ująć można w następujący model eksplikacji semantycznej:

mówię: *stało się A,*

myślę: *A stało się naprawdę,*

myślę: *A jest ważne // interesujące dla mnie i dla X,*

myślę: *chcę, żeby X wiedział o A.*

Aktualizacja aktu mowy będzie na poziomie językowym polegała na użyciu struktur właściwych formie podawczej opowiadania, niemniej istotny będzie tutaj aspekt prawdziwości relacjonowanych wydarzeń – tym właśnie będzie różnił się reportaż od tekstów fikcyjnych o nadrzędnej funkcji autotelicznej. Pragmatyczny wymiar aktu relacji, współtworzący obszar prototypu wzorca gatunkowego, polega na konstytuowaniu podstawowej funkcji informacyjnej *genre'u*, dystynktywnej wobec innych jego aspektów – rozumianych jako sekundarne. Należy podkreślić, iż mowa tu o węzle pojmowanej pragmatyce komunikatu, ograniczonej do illokucyjnego potencjału aktu mowy, stanowiącego składnik obligatoryjny gatunku mowy.

Kolejnym obszarem wyznaczającym wzorzec tekstowy jest **poziom styl** (aspekt stylistyczny). Za prototypowe należy uznać wyznaczniki stylów użytkowych (tu: naukowego i urzędowego) języka, które – obecne w płaszczyźnie narracji na wszystkich etapach kształtowania się gatunku – wyznaczają jego podstawową (panchroniczną) cechę stylistyczną, jaką jest użyteczność¹³. Opozycyjny poniekąd jest styl artystyczny¹⁴, który pozwoliłby plasować reportaż podróżniczy wśród *genre'ów* o prymarnej funkcji estetycznej. Nie jest to jednak opozycja w ścisłym tego słowa znaczeniu, jako że stanowi wykładnik dodatkowy, uzupełniający, pełni funkcję w pewnym sensie ornamentacyjną w okresie pełnej stabilizacji gatunku (wiek XX). Wcześniej natomiast (okres II) należy rozpatrywać wyznaczniki stylu artystycznego w kategoriach przejściowego nadmiaru w strukturach deskrypcyjnych (przy jednoczesnym ich braku w strukturze opowiadania), a trzeba by ten fakt tłumaczyć fazą przejściową w ewolucji gatunku, objawiającą się w akcentowaniu ścisłych związków tekstów pre-reportażowych z literaturą piękną¹⁵. W okresie I zaś nie można mówić

¹³ I d e m: *Kształtowanie się gatunku reportażu podróżniczego...*, s. 59–87.

¹⁴ Nie można, rzecz jasna, zapominać o udziale stylu potocznego, jako że stanowi on centrum stylowe języka, ponadto pojawia się często w płaszczyźnie dialogu. Szczegółowo jednak jego wykładniki nie zostały tutaj poddane analizie.

¹⁵ A. R e j t e r: *Kształtowanie się gatunku reportażu podróżniczego...*, s. 88–104.

o znaczącej obecności wyznaczników stylu artystycznego w tekstach reprezentujących opisywany gatunek mowy, co należy wiązać z repertuarem form składających się na ówczesny ciąg gatunkowy – były to teksty użytkowe, związane z komunikacją nieartystyczną (pamiętniki, dzienniki, listy). W wypadku poziomu stylu winno się zatem pamiętać o intensywnym udziale czynnika kulturowego i literackiego (wyznaczającego przestrzeń intertekstualną *genre'u*) w procesie kształtowania się gatunku mowy.

Kolejny w hierarchii prototypowości jest **poziom pragmatyki II** (aspekt pragmatyczny), który pozostaje w ścisłym związku z poziomem wcześniejszym. Obejmuje on bowiem problem udziału wykładników poszczególnych stylów funkcjonalnych w tekście oraz – przede wszystkim – ich funkcje w procesie komunikacji; pamiętać należy o mocnej motywacji pragmatycznej stylu *genre'u*, wynikającej z krystalizacji nowego gatunku mowy. Na poziomie pragmatyki II pojawia się również kwestia intelektualizacji wywodu, aktualizowany za pomocą uobecnienia struktury narracyjnej rozważania, wyczerpująco opisanego w literaturze naukowej stosunkowo niedawno: „Przez rozważanie rozumiemy [...] jednostkę wyższego porządku, tzn. tekstu. Musi się ono wyodrębnić spośród jego pozostałych kontekstów swoją wewnętrzną organizacją jako całość strukturalno-semantyczna (wewnętrzny aspekt analizy). Z drugiej strony wyróżników tego komponentu szukać trzeba w sposobach jego włączania się do tekstu (zewnętrzny aspekt analizy), inaczej mówiąc, należy ujawnić sygnały jego logicznej i kompozycyjnej spójności.”¹⁶ Wyróżnia się kilka podstawowych funkcji rozważania w płaszczyźnie tekstu: „Rozważanie powoływane jest – i to stanowi jego osobliwość funkcjonalną – głównie do ilustracji, wyjaśniania, rozwijania, a także uogólniania, obiektywizowania, uabstrakcyjniania istoty zjawisk przedstawionych w nadrzędnych segmentach tekstu [...]”¹⁷. Ogólnie rzecz ujmując, można stwierdzić, że rozważanie wpływa na intelektualizację wypowiedzi; w wypadku reportażu podróżniczego odgrywa różne role komunikacyjne (funkcje: generalizacji, komentarza, kondensacji treści)¹⁸. Rozważanie jednak pojawia się w badanych tekstach dopiero w wieku XIX, nie mogło się zatem znaleźć jako element konstytutywny w obszarach bliższych centrum wzorca. Podobnie jest z werbalizowaniem instancji nadawczo-odbiorczych (N-O), które w istotnym stopniu stanowią o kształcie wzorca gatunkowego. W wypadku reportażu podróżniczego występuje jednak ogromne zróżnicowa-

¹⁶ D. Ostaszevska, E. Sławkowska: *Kontekst rozważania w strukturze tekstu. (Analiza funkcjonalno-strukturalna)*. W: *Tekst i jego odmiany...*, s. 8.

¹⁷ *Ibidem*, s. 9.

¹⁸ A. Rejter: *Kształtowanie się gatunku reportażu podróżniczego...*, s. 105–120.

nie typów relacji N-O¹⁹, motywowanych nie tylko chronologicznie, ale również formalnie – niektóre gatunki pierwotne (formy prereportażowe), np. list prywatny, aktualizują jeden tylko typ instancji N-O. Uogólniając, w ciągu gatunkowym dochodzi do ścierania się wyznaczników relacji N-O uobecniającej podmiot podróży (nadawcę i // lub odbiorcę) bądź przedmiot podróży (samą podróż jako megamotyw tematyczny tekstu), co pozwala mówić o różnicach między gatunkami o zasięgu prywatnym a tymi o zasięgu masowym. Duża wariantywność sposobów aktualizacji instancji N-O nie umożliwia jednak wskazania tu ostrych i jednoznacznych granic.

Poziom pragmatyki II – w odróżnieniu od I – wyznaczony zostaje przez elementy wyższego rzędu, m.in. uwzględniono płaszczyznę stylu pojmowanego w aspekcie funkcjonalnym i komunikacyjnym właśnie. Styl stanowi tutaj wypadkową elementów nacechowanych i nienacechowanych, składających się na konglomerat wyznaczników gatunkowych właściwych reportażowi podróżniczemu jako niepowtarzalnemu w uniwersum mowy gatunkowi. Elementy stylu obserwowane są jako współtworzące rozmaite jakości komunikacyjne tekstu, takie jak: plastyczność ewokująca atrakcyjność komunikatu, intelektualizacja wywodu wyznaczająca krąg odbiorców komunikatu, użytkowość tekstu jako cecha określająca zasięg i obszar reportażu podróżniczego jako gatunku pogranicznego, historycznie silnie związanego z literaturą piękną. Aspekt pragmatyczny genre'u konstytuują również wykładniki pozostające poza obszarem stylu *sensu stricto*, np. sposoby aktualizacji instancji nadawczo-odbiorczych.

Poziomem „najmniej” prototypowym, pozostającym na peryferiach kategorii, jest **poziom kompozycji** (aspekt strukturalny). Zwraca tutaj uwagę przede wszystkim dowolność strukturalna ramy tekstowej, która absolutnie nie podlega z czasem procesowi petryfikacji. Wiązać to należy m.in. z pokrewieństwem reportażu podróżniczego z literaturą piękną, charakteryzującą się indywidualizmem twórczym, jak również z dużym stopniem złożoności ciągu gatunkowego (rozmaite gatunki pierwotne składające się na złożony – ostatecznie ukonstytuowany reportaż podróżniczy). Owa dowolność struktury fragmentów inicjalnych i finalnych tekstu widoczna jest np. w repertuarze wyzyskiwanych delimitatorów – trudno wskazać na przekonywające prawidłowości w tym aspekcie (m.in. udział sygnałów i symptomów, ich wzajemny stosunek itp.). Ponadto – co niezwykle ważne – zwraca uwagę polifoniczność formy reportażowej, przejawiająca się w anektowaniu innych („obcych”) gatunków mowy w obręb struktury tekstu aktualizującej genre reportażu podróżniczego. Jest to ce-

¹⁹ Ibidem, s. 33–58.

cha właściwa reportażowi w ogóle, nie tylko jego podróźniczej odmianie tematycznej²⁰.

Wspomnieć należy o wzajemnym uwarunkowaniu poszczególnych poziomów wzorca tekstowego reportażu podróźniczego – obrazują to strzałki umieszczone na wykresie. Symbolizują one ścisły związek zwłaszcza aspektu pragmatycznego (I i II) oraz stylistycznego, co dowodzi funkcjonalnej motywacji stylu genre'u. Dane rozwiązania stylistyczne są motywowane funkcją komunikatu, a jednocześnie – poprzez swą obecność w danym momencie ewolucji czy też poprzez trwałość (niezmiennność) w czasie ową funkcję dookreślają, umacniają. Innego rodzaju związek występuje między poziomami pragmatycznym (zwłaszcza II) i stylistycznym a poziomem kompozycji – należy przypuszczać, że ostatni z poziomów jest niejako pochodną, bezpośrednią konsekwencją kolażowego wymiaru gatunku przejawiającego się w stylistyce i funkcjach reportażu podróźniczego. Jednocześnie niezwykle dowolna, niepoddana procesowi petryfikacji, kompozycja, dodatkowo „wzmacnia” polifoniczność jako cechę konstytutywną wzorca tekstowego opisywanego genre'u także w obszarach bliższych środka (bardziej prototypowych). Można tu zatem mówić o pewnego rodzaju sprzężeniu zwrotnym jako źródle wzajemnych uwarunkowań między elementami składowymi (obszarami) wzorca.

Należałoby również skupić się na problemie historycznych aspektów kształtowania się gatunku reportażu podróźniczego i poddać te obserwacje syntetyzującym generalizacjom – poświęcona temu zostanie pozostała część niniejszego artykułu. Jak starano się pokazać, fakt, iż gatunek mowy podlega przeobrażeniom motywowanym chronologicznie, nie pozostaje bez wpływu na jego wzorzec tekstowy. Wiele ze wskazanych wykładników wzorca jest pochodną zmian o charakterze diachronicznym. Poszczególne elementy składowe genre'u, wynikające z ewolucji formy geneologicznej, pozostają – o czym wspomniano na początku – w ścisłym związku z kontekstami, w których funkcjonuje tekst. Suma wyznaczników kontekstualnych analizowanych tekstów (reprezentujących dany gatunek) składa się na wykładniki wzorca gatunku mowy. W przypadku reportażu podróźniczego decydujący wydaje się kontekst kulturowy, jako że właśnie przemiany o charakterze cywilizacyjnym odegrały największy wpływ na kształt współczesnego gatunku. I tak, można wskazać – upraszczając nieco podstawowy podział na okresy kształtowania się genre'u – moment przełomowy dla konstytuowania się opisywanego gatunku mowy. Będzie to z pewnością wiek XIX, a szczególnie jego druga połowa, czyli etap lawinowego rozwoju prasy jako środka masowego przekazu (jest to

---

²⁰ A. Rejter: *Styl i funkcje pogranicznych gatunków mowy (na przykładzie publicystyki)*. W: *Stylistyka a pramatyka...*

oczywiście pochodna gwałtownego rozwoju myśli technicznej przypadającego na ten właśnie czas). Wówczas dochodzi do wielu przełomowych zmian w obszarze realizacji tekstowych komunikatów o nacechowaniu reportażowo-podróżniczym. W XIX stuleciu kształtuje się w sposób burzliwy styl gatunku – wyraźnie ścierają się tendencje: artystyczna i faktograficzna, co widać nawet w wypadku jednostkowych realizacji gatunków podróżopisarskich²¹. Ponadto wtedy wzrasta rola kontekstu rozważania, które urasta do rangi konstytutywnej – oprócz opisu i opowiadania – formy podawczej, pełniącej różne funkcje w tekście, wyznaczającej intelektualny wymiar komunikatu. Od tej pory również pojawia się problem odbiorcy masowego, co nie pozostaje bez wpływu na sposoby aktualizacji instancji nadawczo-odbiorczych, jak też na repertuar środków formalnych (rozwiązań stylistycznych, kompozycyjnych) wyzyskiwanych w komunikacie.

Ważny jest również kontekst literacki, współtworzący przestrzeń intertekstualną zarówno na poziomie konkretnego tekstu, jak i gatunku (bytu abstrakcyjnego). Jego znaczący wpływ zaobserwować można na wszystkich etapach kształtowania się reportażu podróżniczego, niemniej wydaje się, iż rola tego kontekstu jest szczególnie istotna w okresie III (XX wiek), kiedy można mówić o kolażowości i polifoniczności gatunkowej wpływającej z konwencji komunikacyjnych i estetycznych szeroko pojętej kultury współczesnej implikowanej postmodernizmem. Jednak nie należy zapominać o historycznych motywacjach tego stanu rzeczy – obecny obszar relacji intertekstualnych reportażu podróżniczego znajduje wy tłumaczenie także w tradycji opisywanego tutaj sekundarnego genre'u, na którą składa się „pamięć” gatunków względem niego prymarnych. Można więc mówić o zetknięciu się dwu kontekstów gatunku mowy – literackiego i kulturowego, jako że na ciąg gatunkowy reportażu podróżniczego złożyły się formy genologiczne charakterystyczne dla danej epoki kulturowej. Najpierw (okres I: XVI–XVIII wiek) badany genre pozostawał w orbicie oddziaływania kultury komunikacji epistolarnej i pamiętnikarskiej wraz z charakterystycznymi dla nich gatunkami mowy. W okresie II (XIX wiek) decydujące inspiracje płynęły z konwencji: artystycznej (tradycja prozy literackiej) oraz masowej (rozwijające się burzliwie tendencje komunikacyjne prasy). W końcu w okresie III (XX wiek) gatunek ulegał decydującym wpływom publicystyki (zachowującej pograniczną z literaturą piękną) jako ugruntowanego w dwudziestowiecznej sytuacji komunikacyjnej rodzaju dziennikarskiego, pozostającego w opozycji do informacji (rodzaju *stricte* użytkowego). Pamiętać ponadto należy, iż współcześnie trudno

²¹ I d e m: *Jednorodność stylistyczna tekstu a problem złożoności gatunku mowy*. (Na przykładzie listów z podróży Marii Konopnickiej). „Poradnik Językowy” 1996, nr 7.

mówić o gatunkach „czystych”, niezależnie od kontekstu komunikacyjnego, w jakim one funkcjonują. Zatarcie granic między kulturą wysoką i popularną, literaturą piękną i literaturą faktu, stylem artystycznym i potocznym sprawia, że poszczególne byty językowe (w tym także gatunki mowy) pozostają pod wpływem rozmaitych, często wykluczających się tendencji w zakresie stylu, funkcji czy kompozycji. Niemniej nie można w tym miejscu bagatelizować czynnika diachronicznego jako w dużym stopniu motywującego nakreślony powyżej stan rzeczy.

Celem niniejszego artykułu było przedstawienie w sposób syntetyzujący problemu wzorca gatunkowego reportażu podróżniczego w świetle kształtowania się genre'u. Obserwacji poddano ów wzorzec z uwzględnieniem jego podstawowych aspektów komunikacyjnych oraz kontekstów, w których funkcjonuje tekst (a także gatunek jako abstrakt, w pewnym sensie „suma” tekstów, czyli jednostkowych aktualizacji genre'u). Wydaje się jednak, że w takim wypadku nie wystarczy scharakteryzować wykładniki (sposoby uobecniania) poszczególnych cech prototypowych i stereotypowych gatunku, ale trzeba też zwrócić uwagę na hierarchię ich ważności w kontekście całości zagadnienia, tzn. na ich miejsce w procesie kształtowania się gatunku mowy i pozycję w strukturze wzorca tekstowego. Pozostaje mieć nadzieję, że zaproponowane ujęcie spełnia te postulaty.

Artur Rejter

Textual model of travel reportage in the aspect of evolution of genre – attempt at synthesizing

S u m m a r y

A presentation of the problem of genre model of travel reportage in the light of genre formation is the target of the article. A textual model constitutes a certain pattern disregarded on the basis of pointing (separation) of certain obligatory and facultative features enabling an inclusion of a given announcement in this particular genologic variety and its determination as a representative of a genre. A model of travel reportage was considered according to its basic levels (aspects) and contexts, where a given text functions (as well as a genre as an abstract, a “sum” of texts in a sense, i.e. individual actualizations of a genre). The aspects of the model (according to the hierarchy of importance) include the aspect of pragmatics I, aspect of style, aspect of pragmatics II, aspect of composition; the contexts include situational context, cultural context and literary context.

It seems, however, that it is not enough to characterize the indications exclusively (the ways of making present) of the individual prototypical and stereotypical features of genre

in this case. It is also important to pay attention to the hierarchy of their importance in the context of the whole problem as well, i.e. to their place in the process of genre formation and in the structure of a textual model.

Artur Rejter

Das Textmodell einer Reisereportage im Lichte der sich entwickelnden Redegattung – eine Synthese

Zusammenfassung

Das Ziel des Artikels ist, auf synthetische Weise das Gattungsmodell einer Reisereportage unter Berücksichtigung des sich bildenden Genres darzustellen. Das Textmodell ist ein, durch Absonderung von bestimmten obligatorischen und fakultativen Merkmalen entwickeltes Schema, das eine bestimmte Mitteilung, als einen Vertreter der Redegattung, zu einer bestimmten genologischen Abart zählen lässt. Untersucht wurde das Reise-reportagemodell unter Berücksichtigung dessen kommunikativen Hauptebenen (Aspekte) und Kontexte, in denen ein Text vorkommt (als auch eine Gattung als ein Abstrakt, gewisse „Summe“ von Texten, die Einzelaktualisierungen des Genres sind). Zu Modellebenen gehören (nach der Bedeutungshierarchie): Pragmatikebene I., Stilebene, Pragmatikebene II., Kompositionsebene; zu Kontexten dagegen: Situationskontext, Kulturkontext und Literaturkontext.

Es scheint jedoch – und so meint auch der Verfasser – dass es in diesem Fall nicht reicht, die Ausdrücke (Verwirklichungsmethoden) von den einzelnen prototypischen und stereotypischen Gattungsmerkmalen zu charakterisieren; man soll auch ihre Bedeutungshierarchie in Rücksicht nehmen, d.h. ihre Rolle bei der Entwicklung einer Redegattung und ihre Stellung in der Textmodellstruktur.